

Et antijesuitisk skrift fra 1584, dets kilder og et efterspil

Af Jens Lyster

I den omfattende forskning i jesuitternes forsøg på at etablere brohoveder i Danmark i sidste halvdel af reformationstårhundredet og i den hjemlige kirkes afværgelse af disse forsøg¹ er såvidt vides aldrig indgået nogen omtale endsige analyse af det lille skrift *Saligheds Vey*, som malmøprovsten og salmedigteren Hans Christensen Sthen udgav i 1584.² *Saligheds Vey*, fremover forkortet SV, er, som det fremgår af den videre titel, *En kaart oc Enfoldig Forklaring, Offuer den Første Kong Davids Psalme, vdi huilcken der vduises oc tilkiendegiffuis den rette Vey til Salighed oc al velfert, At hente oc bekomme baade i dette Liff oc i det Euige, ved Spørmaal oc Giensuar vdlagt oc befattet, alle Guds Børn til Lærdom oc Trøst*. Skriftet er en brudegave. Efter en længere dedikation til brudeparret, dateret 6. september 1584, er aftrykt Sl 1, hvorefter følger en udlægning og to bønner over samme salme. Derefter følger i knittelvers et kvindespejl, et digt om fire slags kærlighed, et akrostikondigt over malmørådmanden Jacob Fechtels motto og en vise over samme motto. Bogen slutter med et træsnit, der viser en trompetblæsende hane sammen med Sthens motto »Sic et non aliter«.

C.J. Brandt var den første, der bemærkede, at udlægningen af Sl 1 rummer »skarpe Udfald mod Paven og den romerske Kirke.«³ Eftersom SV kun findes i et eneste komplet eksemplar i Karen Brahes Bibliotek i

-
1. Holger Fr. Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621*, især Tredje Del. Kbh. 1873-77, s. 153-180; Bjørn Kornerup: »Kapitel V. Jesuiterangrebene«, *Biskop Hans Poulsen Resen. Studier over kirke- og skolehistorie i det 16. og 17. aarhundrede I (1561-1615)*, Kbh. 1928, s. 236-242; Vello Helk: *Laurentius Nicolai Norvegus S.J. En biografi med bidrag til belysning af romerkirkens forsøg på at genvinde Danmark-Norge i tiden fra reformationen til 1622*, Kbh. 1966; Oskar Garstein: *Rome and the Counter-Reformation in Scandinavia until the Establishment of the S. Congregatio de Propaganda Fide in 1622*, I-III, 1963-1992.
 2. Skriftet er en oktav og omfatter 64 blade med signatur A⁸-H⁸. Beskrevet i Lauritz Nielsens *Dansk Bibliografi 1551-1600*, Kbh. 1931-33, nr. 1536.
 3. C.J. Brandt: *Salmedigteren Hans Christensen Sthen*, Kbh. 1888, s. 46.

Odense,⁴ har travle forskere som H.F. Rørdam ikke ulejligen sig med at læse skriftet. Ernst Frandsen er den første efter Brandt, der åbner bogen og danner sig en mening om SV, og Frandsens ærinde er den sproglige og stilistiske analyse. Han betegner sammenfattende SV som »Sthens mest fagligt-teologiske Skrift, og det eneste, hvori han polemiserer mod den katolske Kirke.«⁵ Det sidste er ikke helt korrekt. I et forord, dateret Malmø den 14. februar 1594, til et nyt oplag af Sthens »Christelige oc vdkaarne Bøner«, der først er blevet fremdraget i 1963,⁶ og som Frandsen derfor ikke kendte, skriver Sthen om den rette kristne bøn, der er henvendt til Faderen i Jesu Kristi navn, at en sådan bøn udelukker »den Vanbrug [misbrug] i Paffuedommet« at gøre helgener til vore formidlere og forbedere.⁷ Ernst Frandsen bemærker sig, at SV i sin psalterudlægning fra først til sidst benytter den katekiserende form, hvor spørgsmål og svar bestandig følger efter hinanden.

Efter at teksten til Sl 1 er aftrykt efter Christian III's bibel, følger en udlægning i tre hovedkapitler, indledt af denne overskrift om salmens tre læresætninger: »*Loci huius Psalmi tres*. Huad er her for Hoffuitstycker i denne Psalme synderlige at betracte oc mercke? 1. Om den sande oc falske Kircke. 2. Om de sande oc retskaffne Christnes Velfert, oc de Wgudeligis straff. 3. Om den rette oc sande Salighed, oc huor vdi den samme staar«.

Det første angreb på pavekirken kommer dog allerede i bogens forord og dedikation til brudeparret Morten Jensen, toldskriver i Helsingør, og hans hustru Mette, datter af afdøde handelsmand Willum Dirichsen, Malmø. I dette forord beskrives de tre ordninger, som Gud har indstiftet, nemlig lærestaten, værgestaten og nærestaten. Den sidste kaldes også ægteskabs stat. Efter at Guds ord »vdi denne sidste Verdens tid er vdgraffuit aff Antichristens mørckhed, oc sæt som it Liuss paa en obenbarlig høy Liusestage, Da er oc denne Lærdom om Ecteskaff blomstreds oc kommen til sig igen, oc faait krafft, at Guds Børn nu ved, at

4. Siden er også et defekt eksemplar uden titelblad dukket på i Linköping Stifts- og Landsbibliotek, jf. Lauritz Nielsens *Dansk Bibliografi*, nr. 1536, ligesom et tredje eksemplar er erhvervet af forfatteren på en bogauktion i København september 1969.

5. Ernst Frandsen: *Hans Christensen Sthen. Studier i det 16. aarhundredes danske litteratur*, Kbh. 1932, s. 21, jf. s. 67.

6. Solveig Tunold: »Nyfundne eldre danica i Oslo«, *Fund og Forskning*, X, 1963, s. 43-45 og 48.

7. *Hans Christensen Sthens Skrifter II. Christelige oc vdkaarne Bøner og En Liden Haandbog*, udg. af Jens Lyster under medvirken af Jens Højgård, Kbh. 2003, s. 152.

Ecteskaff er Guds egen gierning, oc saadan en stat der teckis Gud, oc at Gudfryctige Ecte Folck der giør deris Kald fyldest, met største flid, i Guds paakaldelse, kand megit mere tiene Gud, oc giøre det hannem er behageligt, end alle Muncke oc Nunner, met al deris egen optenckte [selvopfundne] hellighed oc Klaasterhandel [klostervæsen]. Orsagen er dette, Fordi de gierninger der skeer i Ecteskaff dem haffuer Gud selff befalit, Men Munckenis leffnit oc optenckte Guds tieniste oc dyrckelse, de haffuer ingen Guds befallning eller Bud, Men de hører til den Christi Sententz: *Frustra me colunt mandatis hominum* [Matt 15,9]. De dyrcke mig forgeffuis met Menniskens Bud oc Lærdom. Thi huad er den hele Muncke handel, oc alle deris gierninger andet, end *Humanæ traditiones*, Det er Menniskens skickelser oc settelser [skikke og fastsættelser]. Saa vilde den Paffue, oc den, haffue det, en anden sette det, den tredie det til, de havde deris Ordens Regle, effter som deris *patres*, *Benedictus*, *Franciscus*, *Dominicus*, *Antonius*, oc de andre huad de heder, haffuer sæt dem faare at leffue effter. Huad er oc alle de *Monachorum vota*, det er, hine Muncke løffte, oc Klaaster løffte, met huilcke at de forsore [frasier sig] Ecteskaff, andet, end Dieffuelens handel, thi de atlyder der met Dieffuelens Lou oc Statut, imod *S. Pauli* tro paamin-delse oc atuarsel 1. Tim. 4«, blad A 8r.⁸

I forordets lutherske belæring om de tre af Gud forordnede stater, der modstilles det af mennesker opfundne klostervæsen, har den ældre generation i 1584 formentlig stadig kunnet genkende toner fra kampårene i det Malmø, der i 1530 lod gråbrødrene fordrive fra byens kloster.⁹ Al-lerede Luthers skrift *Vom Abendmahl Christi. Bekenntnis*, 1528, har i et afsnit om klostre og stiftelser en belæring om de tre ordninger, der i modsætning til de klosterlige indretninger er stiftet af Gud selv. De, der lever i en af disse ordninger, lever Gud til behag. Munkene derimod befinder sig i en selvvalgt og ikke af Gud forordnet stand.¹⁰ Samme

8. Dette og de følgende citater fra SV vil kunne læses i min udgivelse af SV i *Hans Christensen Sthens Skrifter* III, som forhåbentlig kan udkomme i 2010, i 400-året for digterens død. Der kan de anvendte citater lokaliseres mere præcist ved hjælp af afsnit- og linjetælling. Citatet fra blad A 8r kan da findes under 3,124-149. For de følgende anførte citater gælder tilsvarende stedfæstelse: Blad C 1r = 6,48-65; blad C 3r = 6,101-122; blad E 1v = 7,176-192; blad E 3r = 7,210-216; blad E 6v = 7,297-322; blad F 6r = 7,497-512.

9. *Kroniken om Graabrødrenes fordrivelse fra deres klostre i Danmark. Oversat af Henning Heilesen*, Selskabet til historiske Kildeskrifters Oversættelse, Kbh. 1967, s. 35-51.

10. *D. Martin Luthers Werke*, Weimarausgabe, bd. 26 s. 504f; Bernhard Lohse: *Luthers Theologie in ihrer historischen Entwicklung*, Vandenhoeck & Ruprecht, 1995, s. 343.

tema, dog uden at de tre ordninger udtrykkelig nævnes, gennemspilles i Peder Laurentsens »Malmøbogen«,¹¹ hvor det fx hedder fol. 26v, »att gwd ather inthet wor kødelige wiisdom, eller selfdictede paaftwnd att tienne gwd met Ther er hannom inthet behaffweligt wden thet som han haffwer oss selffwer bwdett oc giiffwet tiilkende i then hellige schriffte Til forgæffwess siger han dyrcke the meg effter menneskens bwdt oc lerdom [Matt 15,9]«. Samme bibelsted citeres fol. 84r. Efter at vi har vandret »i wor egen forstockede mørck oc kødelige wiisdoms blindhet ... ere nw wdi fire eller femhwnndrett aar optencktt saa manghe attskilliche Closter, Mwncke regle, ceremonier wdwortis gierninger«, fol. 13v. Men nu er vi omsider kommet til den nye erkendelse, at »Schriftten er thet sande liwss oc skin i huilken wi skulle wandre igennem thenne verdens mørckhed, synden oc menneskelig lerdom, til thet ewighe liwss oc himmerige«, fol. 94v. Også synet på ægteskabet deler Sthen i det ovennævnte citat med Malmøbogen fol. 58-60: »Egteskaff haffwer gwdh selff skicket i paradiiss oc bwdet ... Men then ny Pharisaiske hellighet siger ... att ecteskaffs hellighed, kandh ingelunde fordragis met theris wielsis hellighed. Then ene hellighed er emod then anden ... The gecke meene att forthi thet er emodt theris dieffuels lerdom i øgenskalckhed som forbiwder prester att egte giffes, att thet er forthi emod gwd Liige som gwdt skwlle holle seg effter theres louff, oc icke the thenwm effter guds loff. The haffwe skicked lowff twert emod guds ord«,¹² hvorefter 1 Tim 4,1-3 citeres. Dette skriftsted er også for Sthen beviset for cølibatets lydighed mod »Dieffuelens Lou oc Statut«.

Sthen har med dette forord sendt et signal til sin nye menighed i Malmø¹³ om, at den nye sognepræst ved Skt. Peders Kirke er på linje med byens glørværdige, reformatoriske tradition. I den efterfølgende udlægning af Sl 1, hvor polemikken også er fremherskende, er sigtet et andet, idet Sthen nu retter opmærksomheden mod den aktuelle situation, en igangværende eller i det mindste forudseelig jesuitisk infiltration. En sådan polemik tager form allerede ved udlægningen af vers 1: »Salig er den som icke vandrer i de Wgudeligris Raad«. Svaret på spørgsmålet »Huad betyder det ord, Raad?« gælder alment, og pavekir-

11. *Orsagen oc een rett forclaring paa then ny Reformats*, Malmø 1530, kaldet »Malmøbogen«, udg. i facsimile ved Allhems Förlag, Malmö 1979.

12. Passagen citeres udførligt i kapitlet om ægteskab i Niels Knud Andersen: *Confessio Hafniensis. Den københavnske Bekendelse af 1530*, Kbh. 1954, s. 208f.

13. Sthen må være tiltrådt som sognepræst ved Skt. Petri i Malmø i foråret 1583, idet han modtog byrådets kaldelsesbrev den 14. april og rejste til sit nye embede med Helsingør byråds smukke anbefalingsskrivelse af 23. maj 1583.

ken nævnes derfor ikke ved navn, men den er underforstået. Råd betyder »De inderlige forborgene oc skiulte anslag, besindelse, dicten oc tracten [stræben og længsel], oc de Wgudeligis kødelige tancker, effter huilcke de ville Dømme Guds ord, Mestere [hovmestere], oc reformere det, oc i Troens oc samuittighedens sager, slutte, ordne, sette [fastsætte], forscriffue [foreskrive], oc biude oc befale, at tro oc holde huad dennem tyckis ret oc gaat: Huad de tale, det maa være lige som det vaare talit her ned aff Himmelen: Huad de sette oc sige det maa gielde paa Iorden... Item deris listige oc schuinde practicker [behændige kneb], der de hoss sig selff paa deris Leyr, oc i deris Synodis oc *Concilijs*, raadslager, vnder hin anden, oc met hin anden, huorledis de kunde fremsette oc fortbringe deris falske Lærdom oc Menniskens tant, oc siden met list oc vold dempe kunde alle dem, som der met icke ere til fredtz, men siger dennem imod.«¹⁴ Det næste spørgsmål »Huem er de samme Wgudelige der saadant giøre?« afføder konkrete svar. De ugudelige er ikke kun åbenbare gudsforagtere såsom jøder, tyrker, hedninger og mennesker, der står fast på den onde vej og skyr intet ondt, »Men besynderlige [især] giør saadant den Romerske Paffue oc Wederchrist [Antikrist], huilcken der met sine *Concilijs*, vil vdi Troens sager, ordne, faarescriffue, oc biude at anamme, huad hannem befalder, oc holder sine Drømme oc Verstyggelighed lige ved Guds obenbarede ord, oc der som hand end skønt forførde mange tusinde Siæle i Helffuedis affgrund (som der skeer, dis ver) da skal aligeuel ingen spørge, oc sige *Papa quid facis?* Paffue, huad giør du der? Oc huo der siger hans Fordømmelige vildfarelse oc Verstyggelighed imod, hand maa strax være forbandit oc fordømt hoss hannem oc hans Hyckler oc *adhærentere* [tilhængere], oc forfølgis met Ild oc Suerd, som mange tusinde dyre [dyrebare] Guds Marterer, haffuer nogle hundret Aar her til forfarit, oc maa end nu paa denne dag mange fromme Christne forfare der met stor smerte. Der paa gaar end nu alle deris anslag vd, være sig enten Paffuen sielff, eller hans Lemmer, oc synderlige det ny, skadelige, forgifftige leswitiske [jesuitiske] wkrud, at de met list, formedelst den arme Vngdoms forførelse, oc grusomme forledelse, oc at de forbitte oc forhetze Verslige Potentater imod vor *Christelige* Religion, at de der met kunde forhindre Euangelij løff, oc støtte oc opholde deris Antichristendom, oc huor som helst det er faldit, kunde oprette det igen, huor til, en part *Neutrales*, som lader sig hoss Euangelio finde,

14. Blad C 1r = 6,48-65.

giøre icke ringe hielp oc befordring.«¹⁵ Her nævnes jesuitterne ikke bare ved navn, men der anføres også præcise og aktuelle anklager mod dem: De forfører ungdommen og ophidser magthaverne imod evangeliets frie løb for at rekatolicere Europa.

I det andet hovedafsnit hedder det i udlægningen af vers 4 om de ugudelige, at de som straf skal spredes for vinden som avner. Ligesom jødernes ypperstepræster, farisæere og skriftkloge blev afsat fra deres embeder og udstødt af de retfærdiges menighed, »disligest er oc Paffuen, sampt hans Cardinaler, Biscoper, Prelater, Muncke oc Messe Prester, de som tilforn hagde Regimentet i deris hender, nedstyrtede formedelst Euangelium, oc ere bleffne giort saa bekiende [erkendte, dvs. afslørede], hoss alle ret tro Christne, at de holder nu Paffuedomet, for det rette Antichristendom, oc kiender nu Paffuen oc hans formente Geistlige, icke for Christi Tienere, eller for den hellige Kirckes leffuendis Lemmer, men for Christi, oc hans Ord, oc Kirckes Fiender, oc viger vd fra dennem, flyr oc skyr deris falske Lærdom, oc Affgudeske værstyggelighed, oc rober met glat [glad] stemme, Apoc. 18. Hun er falden, hun er falden, den store Babylon, oc Romerske Synagog, etc. Huilcket ingen for en halffierdesintz tiue Aar siden neppelige hagde kundet forset sig til. Lige saa gaar det oc andre, de der viger fra Guds Lou oc Ord, oc indfører i den sted deris egne *Opiniones* oc gode tycke, som mange baade gamlis oc ny Ketteris Historier oc Exempel vduiser«. ¹⁶

De ugudeliges vej i vers 6 består i »deris falske Lærdom, deris Affgudeske oc Wgudelige Vesen oc gierning, deris Hycklerj, oc alt det de handle vden oc imod Guds Ord, der til ocsaa de vduortis skinbare [påtagne] gierninger, huilcke de samme Hyckler giøre i deris vantro, som den Phariseers hoss Lucam i det 18. Oc Munckes, Nunders [nonners], Ieswidens oc deris liges skinhellige gierninger, huilcke ere idel Verstyggelighed for Gud, i huor skønt det kand glise [skinne] for Menniskens øyen«. ¹⁷

Efter en skildring af kendetegnene på den sande kirke (Guds Ords forkyndelse, sakramenternes rette brug, lydighed mod Guds Ord, de troendes kors og modgang) og den falske kirke (Guds Ords forfalskelse, sakramenternes misbrug, ulydighed imod Guds Ord, den sande kirkes forfølgelse) stilles nu spørgsmålet: »Er oc den Paffuiske Romerske

15. Blad C 3r = 6,101-122.

16. Blad E 1v = 7,176-192.

17. Blad E 3r = 7,210-216.

Kircke til at holde for den sande *Catholiske* oc *Apostoliske* Kircke, som Papisterne berømme sig?« Og svaret lyder: »Ney for ingen del, Men megit er hun at holde for den Falske Kircke, oc for det rette Antichristendom«. »Huorfaare det?«, lyder spørgsmålet. Og svaret refererer til de fire førnævnte kendetegn: »Fordi hun forfalsker Guds Ord, i de meste oc fornemste Artickler, oc fordeyer [forsvarer] oc forsuarer forskreckelig vildfarelse imod det klare Guds Ord, Som er, Om Mennisken effter Faldit, Om Synden, Om Louen, om Retferdigheden, om gode gerninger, om Bønen oc paakaldelsen, om Poenitentz, om Hellede [Helvede], om Øffrighed, om Ecteskaff, etc. Oc driffuer sameledis sin skreckelige oc farlige Affguderij, met Erebeding [imødekommenhed] imod de stumme Guder, met de hendøde helgens paakaldelse, met falsk fortrøstning paa deris fortieniste oc forbøn, etc. De foruende, formindske, oc misbruge ret skendelige de hellige Sacramenter, i mange oc atskillige maade, Disligeste misbruge de den *autoritet* om den hellige Kirckes Nøgle. De ville ey heller være Guds obenbare oc klare ord lydige, eller lade sig vise, sige oc raade, men bliffuer hart ved deris befindelige Vildfarelse, obenbarlige Affguderij, oc Wgudelige Væsen, vden al bod oc bedring. Der til met skender oc laster, iager oc plager, Myrder oc ihielslar Paffuen, sampt sin Anhang, Christi Kircke oc hendis Lemmer, vden al ende oc affladelse, som Historier oc daglig forfarenhed saadan offuerflødelige beuiss«. ¹⁸

Endelig advares der indtrængende mod at have samkvem med den falske kirke og optimistisk tro, at man selv kan sortere i de falske lærdomme »oc beholde det gode, oc kaste det andet hen«. Man bør betænke, at »Christus siger, Matt. 7. Kand mand oc plocke Vindruer aff Torne? Eller Figen aff Tidzel? Det er, Kand mand oc vel høre eller lære noget Saligt aff en falsk Prophete, huor ved mand kand bliffue forbedrit? Ieg vil intet tale om, huor mange wtallige, der bliffuer foruildede, ført i stort tuiffel, oc tit oc offte ført hen til forskreckeligt Affald [frafald], formedelst falske Propheter, besynderlige [især] de, som icke ere vel funderede oc grundfeste i Guds ord, som baade de Galaters oc mange andres Exempel vduiss. Oc det sker endnu paa denne dag hoss mange, de der hører de Ieswidars [jesuitters] bedragelige Predicken, oc bruger deris gemenskaff oc samquem, som mange vel haffue forfarit. Der faare skal mand icke freste Gud, oc begere at høre Sandhed aff Løynactige Propheter oc Lærere, thi huo der rører ved Beg, hand besmitter sig«. ¹⁹

18. Blad E 6v = 7,297-322.

19. Blad F 6r = 7,497-512.

I polemikken mod jesuitterne og paven henvises nu og da til »daglig forfarenhed«, dvs. erfaring. Hvilke begivenheder, forhold og erfaringer har været på tale i Malmø i efteråret 1584? - forordet til SV er dateret Malmø den 6. sept. 1584.

Stockholm ligger ikke længere væk, end at det må have været kendt i Malmø, at den svenske hovedstad var blevet jesuitternes nordlige brohoved. I 1576 var de første jesuitter kommet til byen, hvor de støttedes af kong Johan III og fik oprettet et teologisk kollegium i Gråmunkeholmsklosteret på Riddarholmen.²⁰ For at kongens katolske sympatier ikke skulle blive for åbenlyse i den officielt lutherske by besluttedes det at sende unge svenske studerende til videre uddannelse på jesuitiske kollegier i udlandet. I 1565 var der oprettet et jesuiterkollegium i hansestaden Braunsberg midtvejs mellem Danzig og Königsberg. Her blev nu i 1578 tilknyttet et paveligt seminarium, der under meget gunstige vilkår kunne tilbyde undervisning til unge fra de nordiske lande. I første omgang især svenske unge, hvorfor det også kaldtes »det svenske seminarium«.²¹ I Stockholm opstod der efterhånden store spændinger pga. jesuitterne, men de beskyttedes af den stærkt katolske svenske dronning Catharina Jegellon. Ved hendes pludselige død den 16. september 1583 ændredes deres situation imidlertid totalt. Dronningen fik en katolsk begravelse i Uppsala den 15. januar 1584, hvad der yderligere satte sindene i bevægelse, og straks efter begravelsen forlod alle jesuitterne klogelig Stockholm og flygtede til Polen. Ellers var de formentlig blevet lynchet af ophidsede stockholmere.²² Disse forhold må Sthen og hans menighed i Malmø have været bekendt med. Endnu mere aktuelt i eftersommeren 1584 har drabet på den nederlandske frihedshelt Vilhelm af Oranien været. Han blev myrdet i Delft den 10. juli af en snigmorder, som jesuitterne havde hyret til jobbet. Vi må regne med, at borgerne i søfartsbyen Malmø fra skillingstryk og samtaler med tilrejsende har været ganske vel underrettet om jesuitternes meritter i stort og småt. Til småtingsafdelingen hører fx et stadig bevaret skillingstryk fra 1581, »Ny Tiender, Om tho Jesuwiter. Huorledis den Ene tog en Dieffuels ham paa, Oc vilde saa forføre it Euangelisk Meniske fra sin Tro, Oc bleff der offuer ihielslagen: Oc det skede vdi Aussborg. Den Anden i Vien vdi Østerrige, tog sig faare, at ville opreyse de Døde, oc der offuer bleff en fattig Mand omkommen, oc døde:

20. Helk, s. 82.

21. Helk, s. 149f; Garstein, III, s. 175.

22. Garstein, I, s. 256f.

Oc hand maatte selff vndløbe. Nu nylige Vdsat aff Tydske paa Danske«. ²³ Til jesuitternes store misgerninger hører deres andel i det frygtelige blodbad på bartholomæusnatten 1572 i Paris, hertugen af Albas bloddomstol 1567-73 og valdenserforfølgelserne. Intet under derfor, om der i Danmark har været en voksende ængstelse og vagtsomhed over for katolske konspirationer. Op gennem 1570'erne drøftede udsendinge fra Polen, Spanien og Vatikanet planer om ved et hurtigt kup at erobre København og dermed hele Danmark og gøre det menige folk til slaver på galejerne og i guld- og sølvminer i Amerika. ²⁴ Hvis den slags rygter om jesuitiske konspirationer har svirret i Malmø, må en opbyggelsesbog som SV have været kærkommen med sin aktualiserende udlægning af Sl 1, hvor de aggressive jesuitter får lov til at stå som lyslevende og dagsaktuelle eksempler på dem, som kong David kalder de ugudelige.

I en specieleafhandling (utrykt) fra 1967 om »Forlæg og kilder til Hans Christensen Sthens prosaskrifter«, hvoraf et par afsnit senere blev udgivet, ²⁵ berører jeg muligheden for, at SV er mindre originalt end af Ernst Frandsen ²⁶ antaget, idet skriftet trods sin aktualitet aldrig lader læseren fornemme en umiskendelig dansk, endsige malmøsk virkelighed. Dertil kom et muligt udenlandsk forlæg i denne bogtitel, fundet i et frankfurter bogmesse-katalog fra 1582: ²⁷ »Der erste Psalm Davids kurtz vnd einfeltig durch frag vnd antwort erkleret vnd aussgelegt, durch M. Josuam Opitium zu Büdingen Pfarrherrn, etc. Gedruckt zu Basel, 8. 1582.« Ligesom i SV er Sl 1 udlagt ved spørgsmål og svar. Forfatteren Josua Opitius (1542-1585) var samtidig med Sthen. Som superintendent i Regensburg havde han forkyndt den flacianske lære om arvesynden og blev derfor afskediget i 1574. De evangeliske stænder i Wien kaldte ham derpå til deres faste prædikant. I Wien blev han et tilløbsstykke og havde ofte mere end 8000 tilhørere om sig, når han tordnede imod pavekirken. En resolution fra kejser Rudolf II af 21. juni 1578 forbød imidlertid med øjeblikkelig virkning alle hans og hans disciples handlinger og sendte samme dag for bestandig dem selv og deres familier ud af byen og inden 14 dage ud af alle kejserlige lande. Efter en tid som landflygtig

23. Lauritz Nielsen: *Dansk Bibliografi 1551-1600*, Kbh. 1931-33, nr. 1594.

24. Helk, s. 153-164.

25. Jens Lyster: »Forlæg og originalitet i Hans Christensen Sthens Trøsteskrift 1581 og Sendebrev 1592«, *Kirkehistoriske Samlinger*, 1969, s. 78-125.

26. Ernst Frandsen: *Hans Christensen Sthen*, 1932, s. 21, 25-27, 58-59.

27. Det Kgl. Bibl. har under signaturen 78,1-132b en samling frankfurter- og leipziger bogmesse-kataloger fra årene 1578 til 1759, samlet i tyve bind.

fik Opitius embede i Büdingen i grevskabet Isenburg. Her bortrev pesten ham og hans familie på martinsdag 1585.²⁸

Signalementet af Josua Opitius passede kun alt for godt til tendensen i SV, men trods megen søgen²⁹ blev det først med udgivelsen i 1983-1995 af *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts* (forkortet VD 16) i 22 bind muligt at lokalisere to eksemplarer af det efterlyste skrift til Bayerische Staatsbibliothek i München og Herzog August Bibliothek i Wolfenbüttel. En mikrofiche af Opitius' skrift er nu erhvervet til Det Kgl. Biblioteks boghistoriske Samling under sign. AV-UA-MK 717 og dokumenterer, at dette er hovedforlægget for Sthens SV.

På baggrund af Sthens smukt trykte SV med indrammede blade og med titelblad trykt i sort og rødt virker Opitius' skrift som en simpel pamflet. Jeg har i anden sammenhæng været inde på, at Sthen i sin kappellantid i Helsingør af økonomiske årsager måtte nøjes med at erhverve skillingsviser og andre beskedne tryksager.³⁰ To fordele har der været ved skillingstrykkene. Dels er de billige, dels rummer de nyheder, eller foregiver i alt fald at gøre det. Og nyheder er gode for den, der som Sthen køber med henblik på gennem oversættervirksomhed at skaffe sig en ekstraindtægt. Opitius' skrift har Sthen formentlig købt i Helsingør snart efter udgivelsen i 1582. Netop i Helsingør kan dette skrift med dets udfald mod jesuitterne have været særlig aktuelt. Af et brev, skrevet i Helsingør den 2. august 1582 af en englænder, fremgår det, at jesuitterne daglig drev deres spil i øresundsbyen, som de passerede på deres vej til Sverige og Polen.³¹ Da Sthen købte Opitius' skrift, kan det have

28. G. Frank: »Opitius, Josua«, *Allgemeine Deutsche Biographie*, 24. Band, Leipzig 1887, s. 369f. Kaldelsesbrevet til Wien af 13. april 1574 er ligesom dekretet fra kejser Rudolf aftrykt i deres fulde ordlyd i *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich*, 23. Jahrgang, 1902, s. 40-43 og s. 43f. Det sidste som »Abschiedsbrief für die 3 Theologen Josua Opitius, Joannes Tettelbach und Michael Hugo« og er her dateret den 7. juni 1578. I en note henvises til Dr. V. Bibl: *Die Einführung der katholischen Gegenreformation in Niederösterreich durch Kaiser Rudolf II (1576-1580)*, Innsbruck 1900, s. 69 og 89.

29. En serie besøg på østrigske biblioteker i 1985 med det primære formål at finde skrifter af Opitius førte ikke til det ønskede resultat, men resulterede dog i en række fund af ældre danica, som i 1996 kom supplementsbindet til Lauritz Nielsens *Dansk Bibliografi 1482-1600* til gode, nemlig Lauritz Nielsen-numrene 491, 800, 805, 822, 829, 855, 881, 906, 915, 1258, 1275, 1276, 1283, 1287 og ikke mindst et hidtil ukendt skrift af professor Hans Rasmussen Skomager, nr. 1482a.

30. Jens Lyster: »Skillingsviser som kilder til Sthens salmer, og Sthens egne salmer som skillingsviser«, *Hymnologiske Meddelelser*, 30. årgang, Kbh. 2001, s. 229-260.

31. Helk, s. 286.

været for at advare menigheden i Helsingør mod jesuiterfaren. Men inden en oversættelse kunne udgives, kom kaldelsen til Malmø i foråret 1583, og dermed blev begrundelsen for og sigtet med udgivelsen en anden, og bogen tog skikkelse efter de nye omstændigheder.

Titlen på Sthens beskedne bogkøb, formentlig i Helsingør 1582, lyder:

»Der erste | Psalm Da-|uids/ kurtz vnd einfal-|tig durch Frage vnd Antwort er-|klåret vnd aussgelegt/ | Durch | M. Iosua Opitium, zu Bude-|dingen Pfarrherrn/ etc. | [træsnit: spillende vildmand, der står på et uhyre, måske er billede på pavekirken?] | Getruckt zu Basel/ im | Iar M. D. LXXXII.« Skriftet er en oktav med sidetælling 3-66. I en dedikation til et brudepar, dateret »Budingens Sambstags nach Michaelis, Anno 1581«, meddeler Opitius, at han er forhindret i at deltage i brylluppet, så udlægningen af Sl 1 må blive hans bidrag til festen. Idet Sthen tager højde for denne og andre forskelle, kan han mod slutningen af sit eget omfattende forord³² inddrage størsteparten af Opitius' beskedne forord. Hovedparten af sit forord, herunder afsnittet om Guds ordninger og om den katolske kirkes selvopfundne munke- og nonneordener på bekostning af ægteskabets ordning, har Sthen nok selv skrevet i Malmø og på basis af andre kilder, som vi til indledning har antydnet.

Under udlægningen af Sl 1 viser SV sig at være en trofast oversættelse af Opitius' skrift, hvad følgende passage kan være en smagsprøve på.³³

»Sonderlich aber thut solches der Römisch Bapst vnnd Wiederchrist, welcher mit seinen Concilij in Glaubens sachen wil ordnen, fürscheiden, vnd anzunemen gebieten, was jm gefelt, vnd seine Trewme vnd Grewel dem geoffenbarten Wort Gottes gleich helt, vnd wenn er gleich viel tausent Seele in abgrund der Hellen fürete (wie denn leider geschicht) sol dennoch niemand fragen, *Papa quid facis?* Bapst, was thustu da? Vnd wer seinen verdammlichen Irrthumen vnd Greweln widerspricht, der muss bey jm vnd seinen Heuchlern verbannt vnd verdampft sein, vnn mit Fewer vnn Schwerde verfolget werden, wie solches etlich hundert jar her viel tewre Merterer Gottes erfahren haben, *So seind auch wir vnd andere die nechst verflossene sechtzig jar her dessen wol innen worden*, vnn müssen es noch heut zu tage viel fromme Christen mit schmerzen erfahren: Vnd gehen seine, vnd seiner Glieder, (sonder-

32. Blad B 2v – 4v = 3,172-198.

33. Den er hentet fra side 15-16 i Opitius' skrift og kan sammenlignes med den ovenfor citerede passage fra SV blad C 3r = 6,101-122.

lich aber dess neuen, giftigen, schedlichen, Iesu Wittischen vnziefers) anschlehe nochmals gantzlich dahin, dass sie mit list, durch Verführung der armen Iugend, vnd grausame Verleitung, Verbitterung, vnd Verhetzung weltlicher Potentaten wieder vnser Christliche Religion, den lauff dess Euangelij hindern, jr Antichristenthumb stutzen, erhalten, vnd, wo es gefallen, wieder auffrichten mögen, darzu denn auch etliche *Neutrales* bey dem Euangelio, nicht geringe befürderung thun«.

Kun den af mig kursiverede sætning er udeladt af Sthen, der ikke som Opatius kan regne sig selv blandt martyrerne for evangeliets sag. At Sthen endnu mangler egne bitre erfaringer med jesuitterne fremgår også af en anden passage,³⁴ hvor han lidt distanceret omtaler dem, »der hører de Ieswidere bedragelige Predicken, oc bruger deris gemenskaff oc samquem, *som mange vel haffue forfarit*«, medens Opatius s. 61 bittert beretter om »die der betrieglichen Iesuwidder predigte hören, vnnd sich jrer gemeinschafft gebrauchen, *wie ich wol erfahren habe*.« Kan Sthen ikke bidrage med egne erfaringer om pavekirkens overgreb, kan han dog bruge sin teologiske viden ved at supplere med relevante skriftsteder. Som kendetegn på den falske kirke nævner Opatius, at den altid har forfulgt den rette kirke, hvad Sthen understøtter³⁵ ved på egen hånd at citere Gal 4,29.

Man kunne have forventet, at den vel nærmest melanchthonianske Sthen ville have mildnet den flacianske eller gnesiolutherske Opatius' udfald mod pavekirken og jesuitterne, men det er ikke tilfældet. Sthen følger trop også i det polemiske tonefald. Så når Opatius opnåede den ære og opmærksomhed at få hele sit forfatterskab³⁶ på pavekirkens inddeks over forbudte skrifter,³⁷ er det næsten synd, at jesuitterne aldrig blev opmærksomme på Sthens trofaste oversættelse af Opatius, så i det mindste denne ene bog i Sthens forfatterskab kunne figurere i *Index librorum prohibitorum* i selskab med Luther, Palladius, Hemmingsen og andre gode mænd.

SV er fra Sthens side tænkt som et polemisk skrift. Det fremgår allerede af den valgte titel »Saligheds Vey«, der ikke har noget side-

34. Blad F 6v = 7,507-509.

35. Blad E 6v = 7,293-296.

36. Opregnet i VD 16 bind 15 under nr. O 777-791.

37. Både i *Index librorum prohibitorum cum regulis censectis per patres à Tridentina Synodo delectos*, Romae 1596, s. 651 og derpå i *Index Librorum prohibitorum & expurgandorum D. Bernardi de Sandoval, & Roxas*, Madriti 1612«, under »Autores damnatos primae classis« s. 54, jf. *Index des livres interdits par J.M. de Bujanda*, IX, s. 609; X s. 303, Centre d'Études de la Renaissance 1994.

stykke i Opitius' skrift. Bogens titel uddybes i undertitlen som »den rette Vey til Salighed«. Sl 1 kalder den mand salig, der ikke »traader paa Synderis Vey«, for Herren kender »de Retfærdigis vey, men de Wgudeligis vey forfaris [bliver til intet]«. Den skarpe modsætning mellem de to veje lægger op til en polemisk udlægning af Sl 1, og titlen »Saligheds Vey« har på den tid haft en polemisk klang. Biskop Hans Albertsen skrev i sit forord til oversættelsen af Luthers *Husspostille*, Kbh. 1564, at »det er ingen læt eller ringe kaanst ... at bliffue bestandig i den rette saligheds vey, oc icke forföris aff vildfarende lerdøm, til den store fordömmelsens vey«. Den kristne skal holde sig til »det salige Guds ord, vti huilcket hand kand vnderuisis paa den rette vey til salighed«. Det er heller ikke uvæsentligt, at også Peder Laurensen i Malmøbogen 1530 polemisk vendt mod de katolske prælaters prangende gudsyndelse og med afsæt i et bibelcitater (Es 3,12) kan skrive: »the bedrage oc beswige teg, the spiilde oc ødelegge thin (rette salighets) wey, hwilken salighets vey er eneste in Christo iesu, oc icke i nogen menneskes skick« (fol. 9v, jf. »then rette salighets wey« fol. 25v og »wore saligheds weye« fol. 30v). Titlen på Sthens skrift skal måske også alludere til den tidlige malmøreformations flittige udgiver Christiern Pedersens *Den rette vey till Hiemmerigis Rige, Han lærer her i de thi Gudz budord, och i Credo, och Pater noster*, 1531. Det kan have været vigtigt for en ny mand i det embede, der skulle videreføre arven efter malmøreformatorerne, at sende klare signaler om, at gedigen lutherdom med både næb og klør stadig stod ved magt i Skt. Petri Sogn og Oxie Herred. Til det formål afslutter Sthen SV ved umiddelbart før kolofonen at anbringe sit emblem: En martialske hane, der med en trompetfanfare og mottoet »Sic et non aliter« – således og ikke anderledes – melder om årvågenhed og beslutsomhed. Har Sthen da haft brug for en sådan markering af den rette trosver? Vi véd det ikke. Det er stadig en godt bevaret hemmelighed, hvor han har modtaget sin akademiske uddannelse. Og forud for den har han vel gået i latinskole i fødebyen Roskilde, der længe blev stikkende i det katolske. Har Sthen mon haft noget at skjule? Vi kommer heller ikke udenom, at han ved udgivelsen af *Christelige oc vdkaarne Bøner ... paa huer besynderlig dag vdi Vgen*, Kbh. 1571,³⁸ måske uden selv at vide det, har videreført en tradition for faste bønner til hver dag i ugen, som var udviklet af netop jesuitterne. Bønnebogens tvedeling i først ugebønner (med bl.a. morgen- og aftensignelser til hver dag) og derefter bønner

38. Aftrykt i *Hans Christensen Sthens Skrifter*, II, Kbh. 2003, s. 13-156.

til brug i forskellig nød og for forskellige stænder er ganske enkelt hentet fra jesuitten Petrus Michaelis' bønnebog *Serta Honoris & exultationis* fra 1561.³⁹ Også i *En Liden Haandbog*, Kbh. 1578,⁴⁰ med dens »nyttige Øffuelser vdi Gudelighed«, som kan minde om jesuitternes »exercitier«,⁴¹ er der bønnestof, som Sthen må have hentet direkte fra katolske bønnebøger. Således oversætter Sthen både en bdsbøn af dominikanerprædikanten Johannes Fabri fra Augsburg og fra *Hortulus animae*, Dillingen 1569, en nadverbøn, hvis brugere pave Innocent VI havde bevilget fuld aflad.⁴² Denne pavelige gunstbevisning forbiger Sthen naturligvis i tavshed! Desuden er det bemærkelsesværdigt, så ofte Sthen i *En liden Haandbog* henviser til gammel fromhedspraksis med vendinger som »Det er ocsaa en gammel brug, og en god christelig seduane«, »Mand haffuer i de gamle dage almindelige brugt denne kaarte Bordleyse«, »Det er icke ilde sagt, men det er en ret Christelig ynske, at mand effter gammel oc brugelig seduane, pleyer at sige, naar mand tender Liuss op«. ⁴³ Af disse eksempler tegner der sig et billede af en traditionsbevidst luthersk teolog, hvem det er magtpåliggende at åbne samtidens øjne for værdifuldt arvegods fra den gamle kirkes tid, som stadig lader sig anvende til berigelse af en formentlig vigende fromhedspraksis. Sthen er her talsmand for den samme besindige holdning, som vi møder hos Thomas Knudsen Hygum og hans søn Hans Thomissøn med hensyn til de gamle papistiske sange, mariaviserne og hr. Michaels rim, som efter omdigtning kan gøre fyldest i den nye lutherske salmesang. Men den omgivende samtidighed betyder nok endnu mere for Sthen. Derfor vil han gerne tilføre fromhedslivet nye impulser, hvor han end kan finde dem i den righoldige, samtidige fromhedslitteratur, endog den jesuitiske, når blot disse impulser lader sig indpasse i et wittenbergsk koncept, bredt forstået. Sthens forfatterskab er således et nyttigt bekendtskab for den, der vil lære den interkonfessionelle bredde i datidens fromhedslitteratur at kende. Man skal blot, for at dømme ret herom, huske at skelne mellem den opbyggelige litteratur (bønner, salmer m.m.), der kendetegnes ved

39. Ibidem s. 162f. Paul Althaus: *Forschungen zur evangelischen Gebetsliteratur*, Gütersloh 1927, s. 122-126.

40. Aftrykt i *Sthens Skrifter*, II, s. 289-436.

41. I en genudgivelse fra 1589 af denne bønnebog har Sthen oven i købet ændret titlen til *En liden nyttig Haandbog Indeholdendis allehonde Gudelige Exercitia oc øffuelser*, se *Sthens Skrifter*, II, s. 415.

42. Se noter ibid. s. 484-487 og 494-495.

43. Ibid. s. 446.

bredde og mangfoldighed, og den dogmatisk bundne bibeleksegese i prædikener og kontroverslitteratur, der kan være anderledes skarp. Sthen har formentlig magtet begge dele, hvilket naturligvis ikke udelukker mistanke i samtiden om det modsatte. Med udgivelsen af SV kan Sthen have ønsket at rense sit generalieblad og aflive eventuelle rygter om utilbørlig sympati for pavekirken.

Som sagt er hovedsubstansen i SV en trofast oversættelse af Opatius' *Der erste Psalm Davids*, Basel 1582. Hen mod slutningen sker det dog hyppigere og hyppigere, at Sthen føjer noget til. En omtale af Davids glæde ved at bo i Herrens hus afslutter Opatius med at citere Sl 122,1: »Ich frewe mich dess das mir geredt ist, dass wir werden jns Haus dess Herrn gehen: Psal. 122«, hvilket inspirerer Sthen⁴⁴ til at bruge Davidfiguren til at påtale den svigtende kirkegang i menigheden: »Daud hand haffuer alt verit mere Kirckesiug [syg efter at komme i kirke] end mange aff vort Folck nu er paa denne dag, der tyckis at ingen tid bliffuer dem saa lang, som naar de skulle være i HERrens Huss, oc høre Guds ord oc tiene vor HERre.« Endelig kommer Sthen ud af busken med et sognepræsteligt hjertesuk!

Nok så spændende er Sthens indsats i udlægningens tredje hovedafsnit, som han i forhold til Opatius mere end tredobler. Det betyder ikke nødvendigvis, at indskuddene er Sthens egne indfald. De kan lige så vel stamme fra andre kilder. Men de er vel at mærke valgt af Sthen, og velvalgt for så vidt som de bringer konsekvens mellem indgangen til psalterudlægningen, nemlig den af Sthen selv valgte titel *Saligheds Vey*, og en afsluttende drøftelse af den rette beatitudo eller salighed. Skytset bliver nu rettet mod hedenske filosoffer, og et af den romerske digter Martialis' epigrammer bliver citeret som eksempel på et andet salighedsbegreb end de kristnes. Over for epikuræiske forestillinger om den rette beatitudo stiller Sthen⁴⁵ det menneske, der frygter Gud og forsmår denne verdens forfængelighed, søger den evige salighed i Himmelen og udholder lidelsen på jorden og glæder sig ved Guds lov og ord. Et følgende indskud⁴⁶ drejer sig om modsætningen mellem den fattige gudfrygtige og den ugudelige rige. Dette indskuds inderlige og gudhengivne tone i form af en psalterudlægning, der tilmed betoner den lutherske kaldstanke, giver mistanke om, at Sthen her et tyet til den Nikolaus Selnecker (1530-1592), som han i rigt mål har gjort brug af i

44. Blad F 3r = 7,410-414.

45. Blad F 8v = 8,56-61.

46. Blad G 1v – 3r = 8,71-115.

sit tidligere forfatterskab,⁴⁷ og det viser sig da også at være fra dennes udlægning af Sl 4,8-9 i *Der gantze Psalter Davids*, Leipzig 1571, bl. 18r, at Sthen henter inspiration, idet han dog neddæmper Selneckers grove, polemiske udfald mod adelen og det bedre borgerskab. Sthen ser ingen grund til at fornærme de velsituerede rådmands- og borgmesterfamilier i Malmø, som kort forinden har kaldet ham til sognepræst i deres by, og som han derfor er tak skyldig og gerne vil vinde yderligere for sig ved at tilegne dem sit lille skrift. Derfor udelades Selneckers sure bemærkninger om dem, der spiser vildtsteg i stenhuse og slotte. Hvem ville ikke det, hvis de kunne komme til det?

Sthens brug af Selnecker er endnu ikke udtømt. Opatius' skrift har sikkert været for kortfattet til det, der for Sthen skal være skriftets tredje og sidste og derfor også konkluderende hovedafsnit. Opatius' gengivelse af det smukke skriftsted Sl 73,25-26 bliver en anledning til at uddybe samme skriftsted⁴⁸ ved at ty til en passage i Selneckers udlægning i *Der gantze Psalter Davids*, 2. del, bl. 122r, som han oversætter således:

Huo der haffuer Gud, hand haffuer alting, huad hand kand ønske eller begere i Himmelen eller paa lorden. Der som en hagde icke it Ledemod paa sit Legeme, oc alting vaare fortærit, saa haffuer hand dog Gud til sin Klippe, oc der vdi haffuer hand nock, *Paulus siger* 2. Chor. 6. Ieg haffuer intet oc besider dog alting. Der som Himmel oc lord fulde sammen, oc min Aande oc Siæl ginge mig fra, saa haffuer ieg dog Christum min Frelser. *Cum contabescunt caro mea, & cor meum, tu es Deus petra mea*, etc.

Opatius ville næppe blive fornøjet, om han fik at vide, hvorledes tekster af den kompromissøgende Selnecker således skulle smygge sig ind i hans eget gnesiolutherske forfatterskab i en dansk oversættelse. Og misfornøjelsen ville have været gensidig. Selnecker havde ingen grund til at elske flacianerne. Som nær ven af Philip Melanchthon havde Selnecker haft så store problemer med disse stridbare teologer, da han i 1565 blev professor ved deres højborg, universitetet i Jena, at han måtte flygte

47. Jens Lyster: »Johannes Avenarius, Johannes Mathesius und Nicolaus Selnecker als Vorbilder für den dänischen Theologen und Kirchenliederdichter Hans Christensen Sthen (1544-1610)«, *Erbe und Auftrag der Reformation in den böhmischen Ländern*, 35-38. Jahrgang, 2000, s. 36-49. Endv. *Hans Christensen Sthens Skrifter*, II, Kbh. 2003, s. 222.

48. På blad G 3r og 3v = 8,122-130.

derfra tre år senere, medens smædenavne som »Seelhenker« og »Seel-necator«, dvs. sjælemorder, føg den lærde mand om ørene, fordi han ikke var enig med flacianerne i, at mennesket før omvendelsen var som sten og stok. Bedre blev det ikke, da han i 1577 affattede og færdiggjorde Konkordieformlen, som både de reformerte og flacianerne var modstandere af, og som vor egen kong Frederik II for øvrigt heller ikke ville vide af.⁴⁹ Men gennem Sthens forfatterskab forenes det inkom-mensurable, og ophavsmanden til den uvelkomne Konkordiebog smug-les anonym ind i Danmark i selskab med den forbudte Opitius. Det ville man have forsvoret.

SV er endnu ikke fyldestgørende beskrevet. Umiddelbart efter ud-lægningen af SI 1 følger to korte bønner over samme Davidssalme. Den første, med polemiske indslag om at »forbigaa den falske Kircke, oc hendis Vildfarelse, Verstyggelighed, Hycklerij, oc al Wgudelig Væsen«, har Sthen overtaget fra Opitius' skrift, den anden, med en mere inderlig tone, stammer fra Selneckers udlægning af SI 1.

Efter at Sthens brudegave til Morten Jensen og Mette Villumsdatter smukt har udlagt Davids »Salig den *mand*...« kommer hen mod slutnin-gen af brudegaven⁵⁰ endelig en tekst om *kvindens* salighed, inspireret af Davids søn Salomon. Det drejer sig om et kvindespejl, der foregiver at være en udlægning af Ordsp 31, men nok så meget er en opregning af de kvindedyder, som agtedes højt i 1580'ernes borgerskab. Ligesom Salo-mos andel i kvindespejlet er beskeden, er Sthens det også, idet han har oversat hovedparten fra et tysk kvindespejl, kendt fra *Eyn Neu Theolo-gisch Epithalamion*, trykt i Strassburg 1579.⁵¹

Brudegaven rummer også et digt om fire slags kærlighed,⁵² blad H 1r, der ifølge overskriften »er aff fire grene/ Som alle Forfarne oc Lærde mene«. De fire slags kærlighed: den falske, den naturlige, ægteskabs og Guds kærlighed virker som en luthersk konstruktion og er formentlig et læredigt, som Sthen har skrevet til lejligheden. Han har igen ladet sig inspirere af den tidlige malmøreformation ved at udvikle en passage i

49. Nyere litteratur herom er Carsten Bach-Nielsen: »En rigtig pinlig historie. Frederik II og Konkordiebogen – endnu engang«, *Ordet og livet. Festskrift til Christian Thodberg. Red. af Carsten Bach-Nielsen, Troels Nørager og Peter Thyssen*, Århus 1999, s. 104-120.

50. Blad G 6r.

51. Et eksemplar af dette lille skrift i Bayerische Staatsbibliothek, München, signatur: Asc. 3872. Anført i VD 16 nr. S 4479.

52. Afttrykt i C.J. Brandt: *Udvalg af Hans Chr. Sthens salmer og aandelige rim*, Kbh. 1888, s. 17-20.

Christiern Pedersens lutheroversættelse *Om Ecteskaff oc børn ath opføde*, 1531: »Nu skall huer merke ath der er trende honde kerlighed till. Den første er Naturlig. Den anden er ecteskaffuis kerlighed, Den Tredye kallis falsk kerlighed, Som er ath elske rigdom, penninge, heder ..., Naturlig kerlighed han er emellem foreldrene oc børnene, mellem søster och broder och slectinge, Men Ecteskaffuis kerlighed han gaar offuer de andre to...«. ⁵³ Til dette udspil føjer Sthen som den fjerde Guds kærlighed, så der må have foresvævet ham en tradition for fire slags kærlighed. ⁵⁴ SV slutter endelig med to akrostika over brudeparrets slægtninge.

Det er imidlertid det antijesuitiske præg, der gør SV interessant. Sthen er efter danske forhold tidligt ude med sine angreb på jesuitterne. Lad så være, at det ikke er hans egne ord, men en oversættelse af en, der véd, hvad han taler om. Sthen har i alt fald æren af at formidle disse dyrekøbte erfaringer og advarsler til en dansk læserskare førend alle andre.

Historien om SV har et overraskende efterspil, der tilsyneladende er inkommensurabelt med det hidtil anførte og skrider på en forklaring.

Den 7. august 1600 blev som pavelig alumne ved Seminarium Pontificium Braunsbergense S.J. indskrevet en dansk elev, Hans Sthen fra Malmø. ⁵⁵ Året efter, sidst i juli 1601, skrev Hans Sthen ærevers sammen med en borgmestersøn fra Malmø, Jørgen Hammer, i en fornem udgivelse af de teser, som Villum Ravn, købmandssøn fra Malmø, netop havde forsvaret i Braunsberg og som nu blev udgivet som en hyldelse til kong Christian IV. I fortalen til kongen nævner Villum Ravn ⁵⁶ som eksempel til efterfølgelse, at kong Filip af Makedonien sendte sin søn Alexander til Aristoteles, en indirekte opfordring til kongen om at følge sin makedoniske kollegas forbillede og lade dansk ungdom besøge jesuiterskolerne, hvor Aristoteles var den førende filosof. ⁵⁷ Nogenlunde samtidig med Villum Ravns dissertation ankom den 26. juli endnu en ung mand fra Malmø, Frans Sthen, broder til førnævnte Hans, og blev også

53. *Christiern Pedersens Danske Skrifter*, IV, udg. af C.J. Brandt, Kbh. 1854, s. 455. Christiern Pedersens skrift er en oversættelse af Luthers *Sermon von dem ehelichen Stand* fra 1519.

54. jf. C.S. Lewis: *The four Loves*, London 1960.

55. Helk, s. 301; Garstein, III, s. 325.

56. der for øvrigt var broder til Sthens efterfølger som sognepræst ved Skt. Petri, Hans Hansen Ravn.

57. Helk, s. 294 f.

indskrevet som pavelig alumne.⁵⁸ Endelig er en tredje broder, Gabriel Sthen, indskrevet som ekstern studerende i Braunsberg i 1604. Da han ikke var blandt de pavelige alumner, er det overvejende sandsynligt, at hans far, malmøprovsten, har betalt for sønnens ophold, der varede i alt fald til begyndelsen af 1605, hvor Gabriel sammen med andre danske og norske studerende skrev hyldestvers i et festskrift til den nye ermland-ske biskop⁵⁹ for derpå hastigt at vende hjem til Danmark. Det var nemlig omsider blevet Christian IV for meget med det jesuitiske eventyr i Braunsberg og andre steder. På herredagen i Bergen i juli 1604 modtog kongen en klage fra samtlige norske biskopper over den skik, at borgerne sendte deres sønner til jesuitternes skoler, hvortil de blev lokket af nederlandske købmænd eller af jesuitter, der kom som handelsfolk og skippere.⁶⁰ Kongens svar lod ikke vente på sig. Allerede den 27. juli udgik brev til de norske biskopper og den 8. oktober et lignende til de danske,⁶¹ hvori kongen meddeler, at eftersom han har erfaret, at en part både blandt adelen, fogeder, præster, borgere og andre sender deres børn til jesuitiske skoler, hvilket med tiden kan give stor forandring i religionen, beder han biskopperne sørge for, at ingen, som er opdraget hos jesuitterne, må tildeles kald i kirker eller skoler.

Kongen lod det ikke blive ved dette forbud. Det fulgtes op den 22. oktober med en skrivelse til bisperne om en nyordning af det hjemlige skolevæsen, hvis beklagelige tilstand var skyld i, at en del af rigets undersåtter sendte deres børn udenlands til jesuitiske skoler. Kongen gav anvisninger til skolevæsenets forbedring og pålagde biskopperne at søge dem gennemført.⁶²

Hvad er der sket i de forløbne tyve år, siden malmøprovsten Sthen i SV advarede mod jesuitternes forførelse af ungdommen, og til han af kongebrevet af 1604 tvinges til at trække sine egne tre sønner hjem fra jesuiterhøjborgen i Braunsberg? At Sthens eksempel ikke har været noget særsyn, men at det tværtimod var blevet almindeligt, og ikke mindst i Malmø, at borgerskabets, præsternes og adelens sønner nød godt af jesuitternes undervisning, er der mange vidnesbyrd om. Det anslås, at i

58. Helk, s. 301; Garstein, III, s. 327. If. en elevfortegnelse fra 1602 var Frans kun 14 år, gik i nederste klasse og blev karakteriseret som »en letfærdig dreng, men bestiller dog noget«. Det blev ikke anset for sandsynligt, at han nogensinde ville betale: »Deus scit quando solvet«, Helk s. 303.

59. Helk, s. 304, 334f, 478 note 93; Garstein, III, s. 334.

60. Helk, s. 321.

61. Aftrykt i *Ny Kirkehistoriske Samlinger*, IV, 1867-68, s. 758, og V, 1869-71, s. 838f.

62. Helk, s. 325.

året 1606 havde ikke færre end 10 procent af studenterne ved Københavns Universitet forladt landet for at blive registreret ved forskellige jesuitiske, pavelige seminarier eller kollegier rundt om i Europa, skønt mest især i Braunsberg i Preussen, Olmütz i Mähren og Vilna (Vilnius) i Livland.⁶³ Forklaringen ligger måske først og fremmest i det hjemlige skolevæsens ringe standard, hvilket kongen synes at have erkendt med sin nyordning af 22. oktober 1604. På den baggrund forstår man et notat i årsberetningen fra Braunsberg, der beretter om fire unge mænd, som var kommet til Braunsberg fra Københavns Universitet. De kunne fortælle, at da faderen til en af dem, formentlig malmøborgmesteren Niels Christensen Hammer eller Jacob Fechtel, havde nævnt over for rigsmarsken, at han sendte sin søn til jesuitterne, havde rigsmarsken svaret, at han ville have gjort det samme, hvis han havde haft en søn.⁶⁴ Der har dengang været tale om et skolevalg, som kan sammenlignes med vore dages valg mellem folkeskolen og privatskolerne.

Braunsbergseminariets popularitet blandt skandinaviske studenter var ikke uden grund. Den jesuitiske grundlægger Antonio Possevino vidste alt om den tilbagestående standard i skolevæsenet i Norden og sørgede for at indrette seminariet til at imødekomme de behov, der var nødvendige for at fremme en karriere i den katolske kirke eller i administrationen i de lande, som studenterne kom fra. Rigelig tildeling af stipendier, der dækkede udgifterne til kost og logi, klæder og delvis hjemrejse, gjorde et ophold indbydende. Men seminariets succes skyldtes dog først og fremmest håndhævelsen af en høj akademisk standard og tilvejebringelsen af et kamplystent antiprotestantisk miljø, hvis modstandskraft og effektivitet med held var prøvet af gennem de modreformatoriske initiativer i Polen op gennem 1560'erne. Derved blev Braunsberg i nogle årtier det romersk katolske center for gymnasieundervisning i Skandinavien og udgjorde derved en drabelig udfordring af katedral- og latinskolerne i Norden.⁶⁵ Fra oprindeligt kun at have tjent lokale, polske interesser kom det store opsving med grundlæggelsen i 1578 af det tilføjede Seminarium Pontificium, der skulle uddanne kvalificerede unge fra Danmark, Finland, Norge og Sverige og gøre dem brugelige i den romersk katolske kirkes tjeneste.

Med den svenske dronning Catharina Jagellons død i 1583 var den politisk-kirkelige situation i Sverige pludselig blevet en anden, hvad ud-

63. Garstein, III, s. XXXIV.

64. Helk, s. 289 og 308.

65. Garstein, III, s. 176f.

dannelsen i Braunsberg hurtigt tog højde for, og fra at være en blot elementær undervisning i humaniora og den katolske troslære understregede en ny læseplan, udarbejdet i 1585, nødvendigheden af grundige studier i humaniora før det teologiske kursus. Med sigte herpå blev latin og græsk obligatoriske basisfag. Sidstnævnte sprog betragtedes af jesuitterne almindeligvis med en vis mistro, og man sagde, at »qui graecizabant, lutheranizabant«. Dog havde rektoren for seminariet ingen betænkeligheder, men var overbevist om, at protestantismen skulle bekæmpes med sine egne våben. Desuden blev der nu lagt vægt på at kende moderne sprog såsom tysk.⁶⁶

Før en ny studerende blev formelt optaget som pavelig alumne, måtte han sværge lydighed mod den romersk katolske tro. Han blev informeret om, at det forventedes af ham, at han, når han havde afsluttet sine kurser, skulle vende tilbage til sit hjemland eller aktivt gå ind i modreformationen i de dele af det protestantiske Europa, som jesuitterne måtte sende ham til.⁶⁷

I 1578 blev de første svenskere optaget som pavelige alumner. Først i efteråret 1587 blev en dansker, Joannes Haggæi Rabiensis, eller Jens Aagesen Raaby,⁶⁸ indskrevet. Han er interessant i vor sammenhæng. Efter et års studier i Braunsberg blev den 25-årige dansker optaget ved Ferdinandeum i Graz i november 1591 for i maj 1592 at blive indskrevet blandt de pavelige alumner i Olmütz, hvor han gjorde gode fremskridt og i oktober 1593 blev immatrikuleret ved universitetet. I november 1594 tog han baccalaureusgraden i Olmütz og rejste derpå til Wittenberg, hvor han blev indskrevet 16. marts 1595 og fik magistergraden allerede den 8. april.⁶⁹ Disse tre uger i kætternes Mekka har sikkert været rigeligt for den overbeviste katolik. Men Paris er vel en messe værd! Papirerne var nu i orden, han havde skaffet sig det eftertragtede lutherske alibi og kunne trygt rejse hjem og få embede. Troede han! Dog da han samme år søgte om tilladelse til at blive privatdocent ved universitetet i København, var mistanken vakt, og han fik afslag.⁷⁰ Dette hindrede ham imidlertid ikke i året efter at blive rektor for latinskolen i Malmø, en ønskestilling for jesuitternes kontaktmand. Jens Aagesen

66. Garstein, III, s. 177-180.

67. Garstein, III, s. 183.

68. Vello Helk: »Raaby, Jens Aagesen«, *Dansk Biografisk Leksikon*, XII, 1982, s. 547.

69. Helk, s. 287.

70. Konsistoriets forhandlingsprotokol for 22. december 1595 meddeler, at »M. Johannes Haggæus begjær at maa læse noget publice. Id denegatum est ipsi eo, quod sit suspectus«, *Ny Kirkehistoriske Samlinger*, V, 1869-71, s. 78.

har hovedæren for, at latinskolen i Malmø i de kommende år fik de bedste familier i Malmø – Hammer, Fechtel, Ravn, Sthen – til at betro deres unge i rektorens varetægt. Også flere unge adelsmænd blev optaget på skolen, bl.a. på anbefaling af statholderen på Malmøhus Sivert Grubbe,⁷¹ og fik kost og logi hos Aagesen og rejste derefter til de uddannelsessteder i udlandet, som Aagesen kunne anbefale. Den berømteste af malmørektorens elever er utvivlsomt den senere professor ved Københavns Universitet, Caspar Bartholin, søn af kapellanen ved Skt. Petri Kirke i Malmø, Bertel Jespersen. Allerede i 3-års alderen var Caspar sat i latinskolen og var sikkert nået langt, da han som 11-årig i 1596 fik Aagesen som rektor og allerede tre år senere var så dygtig til både latin og græsk, at han skrev afhandlinger og vers på disse sprog.⁷²

Det er forbløffende, at de ledende borgere og embedsmænd i Malmø tog så roligt på den farlige udvikling eller snarere indvikling, som de havde sat i gang, da de ansatte Jens Aagesen som rektor i 1596. Formentlig har de været så trætte af det hidtidige skolevæsens lave standard og tilsvarende forblændet af den nye rektors glimrende resultater, at de har set stort på den massive katolske påvirkning, som deres unge blev udsat for, når de sendtes videre til Braunsberg. Har de mon bagatelliseret og med en vel overlagt reservatio mentalis aflagt den loyalitetsed til romerkirken, som måtte sværges ved optagelsen som pavelige alumner på seminariet og altså bare været lige så røgede, som jesuitterne var spegede? Eller har forældrene virkelig i god tro sendt deres sønner til Braunsberg i forvisningen om, at det kun var de filosofiske videnskaber eller de humanistiske fag, som der her blev undervist i, og at man, fordi man nød vejledning af jesuitter, ikke derfor behøvede at lade sig religiøst eller konfessionelt påvirke af dem?⁷³ Men forældrene kan dog næppe i længden være forblevet uvidende om, at pater Laurentius Nicolai Norvegus, der under øgenavnet Klosterlasse havde sit navn forbundet med det jesuitiske eventyr i Stockholm i årene 1576-83, hørte til lærerstaben i Braunsberg i perioden 1600-1610,⁷⁴ hvor han som flittigt brugt skriftefader og effektiv underviser havde stor indflydelse på de unge. Måske var, dengang som nu, det økonomiske argument det afgørende. En kendsgerning var det, at opholdet ved jesuiterkollegierne var betydeligt billigere end ved andre fremmede akademier, endvidere, at undervis-

71. Helk, s. 327.

72. Helk, s. 317, 344f, 348f

73. Rørdam i *Københavns Universitets Historie*, III, s. 156.

74. Helk, s. 302; Garstein, III, s. 189.

ningen var omhyggeligere, og at der førtes et skarpere opsyn med ungdommens sædelige forhold. At det skete ved hjælp af udbredt angiveri og spionage blandt eleverne, blev der formentlig set stort på. Bag den udmærkede færdighed og de fine resultater, som lagdes for dagen ved jesuiterskolernes prøver, lå der en mere raffineret dressur end den, der anvendtes herhjemme.⁷⁵

Nedtællingen for det jesuitiske eventyr i Malmø var imidlertid begyndt. Den 29. juni 1602 holdt biskop Mogens Madsen ved landemodet i Lund en udførlig tale »De secta Jesvítica«, der viser, at han var vel underrettet om den fare, der truede kirkesamfundet fra jesuitterne, og at han havde mærket faren i sin umiddelbare nærhed. Navnlig advarer han mod skolen i Braunsberg, hvor jesuitterne ligesom edderkopper havde udpændt deres væv for at fange ubefæstede ynglinge fra Nordens lande.⁷⁶ Malmøprovsten Sthen var ikke blot til stede og hørte biskoppens tale, men talte selv ved landemodet om tiggeri og fattigdom (De mendacitate et paupertate). Det sidste véd vi fra lensmand Sivert Grubbes dagbog.⁷⁷ Mogens Madsen fremhæves af H.F. Rørdam som en af dem, der først slog til lyd for at advare mod jesuitterne. Rørdam kender tydeligvis intet til Sthens udgivelse af SV atten år tidligere, men Mogens Madsen kan som Sthens mangeårige biskop næppe have været uvidende derom. Der skal ikke så meget fantasi til at forestille sig malmøprovsten på landemodet i 1602 trække ærgerligt på skulderen ved at erfare, at tiøren nu endelig er faldet hos biskoppen, der i så mange år havde siddet Sthens advarsler overhørig. Det vil også være en forståelig reaktion, om Sthen har tænkt, at nu kan biskoppen, der ikke længere selv havde skolesøgende børn, rende og hoppe. I alt fald har Sthen ikke reageret panisk ved biskoppens tale og straks hjemkaldt sine to sønner Hans og Frans fra Braunsberg, hvis de da stadig opholdt sig der, hvad der ikke klart fremgår af matriklerne. Hvad vi derimod kan læse ret tydeligt, er, at sønnen Gabriel bliver indskrevet i Braunsberg to år senere, den 18. september 1604,⁷⁸ som ekstern student, hvilket nok betyder, at det er på faderens regning. Sammen med Gabriel Sthen blev for øvrigt også indskrevet Daniel Nielsen Krag, en søn af den kongelige historiograf Niels Krag. Det er først kongebrevet af 8. oktober 1604, der får de danske studenter til at flygte fra Braunsberg. Men eftersom der

75. Rørdam i *Kjøbenhavns Universitets Historie*, III, s. 153 og 156.

76. Rørdam i *Kjøbenhavns Universitets Historie*, III, s. 157.

77. Afttrykt i *Danske Magasin* IV. 4, s. 13; Brandt, s. 70.

78. Garstein, III, s. 334 og 377.

kun sjældent var skibsløjlighed til Danmark i vinterhalvåret, varede det til et stykke hen på foråret 1605, inden Gabriel vendte hjem til Malmø.

I hele dette forløb er der dog intet, der tyder på, at Sthen på sine ældre dage var på vej over mod den katolske tro endsige tænkte på at konvertere. Det vil ikke være forkert at sammenligne ham med den lidt yngre historiker og humanist professor Jon Jakobsen Venusin (død 1608), med hvem han for øvrigt stod på venskabelig fod. Venusin måtte i 1602 som fysikprofessor ved universitetet forsvare sig mod beskyldninger om, at han i sine forelæsninger kun plagierede, hvad han havde lært hos jesuitterne. Han benægtede ikke, at han havde talt med jesuitter og omgåedes dem, men at han skulle have lært noget af dem, nægtede han aldeles. Det er tænkeligt, at Venusin på en dannelsesrejse, der bragte ham til Østrig, hvor jesuitterne havde flere ansete kollegier, bl.a. i Wien og Olmütz, kan have besøgt disse, men på den samme rejse var han også omkring Wittenberg, hvor han i 1580 tog magistergraden og ifølge den danske adelsmand Sivert Grubbe gjorde sig bemærket som den lærdeste af alle studenterne i Wittenberg med den indsigt i matematik, teologi og de filosofiske fag, som han lagde for dagen ved disputationer og deklamationer. Det var ikke papistiske, men snarere kryptocalvinske tilbøjeligheder, der prægede denne lærde dansker.⁷⁹ Således tillod han sig, efter at han i 1587 var blevet sognepræst ved Helligåndskirken i København, at udelade djævluddrivelsen i dåbsritualet, som han mente var en papistisk ceremoni af pavens rette art og Satans art uden fundament og mandat i Skriften.⁸⁰ Denne markante holdning hindrede imidlertid ikke Venusin i at have forbindelser til jesuitter⁸¹ og yde hjælp til flere af de elever, som havde gået i Malmøs latinskole,⁸² og efter at malmørektoren Jens Aagesens på landemodet i 1604 var kommet med indirekte angreb på reformationen og reformatorerne og truedes med afsked, viste Venusin ham en påfaldende deltagelse i sit brev til ham af 21. marts 1605, hvor han udtrykte sin glæde over, at det indtil nu var lykkedes vennerne, heriblandt Sivert Grubbe, at afværge hans afsked. Men dernæst formanede Venusin rektoren til at være forsigtig, så mistankerne ikke på ny skulle rettes mod ham.⁸³ Det er bemærkelsesvær-

79. Holger Fr. Rørdam: »Jon Jakobsen Venusinus«, *Kirkehistoriske Samlinger*, 3. rk. 1, 1874-77, s. 243-245.

80. Ibid. s. 249, 269, 301.

81. Helk, s. 354, 480 note 144.

82. Helk, s. 327.

83. *Kirkehistoriske Samlinger*, 3. rk. 1, s. 270; Helk, s. 327.

digt, at dette hjertelige og yderst fortrolige brev⁸⁴ slutter med en hilsen til Sthen og hans hustru, hvoraf man må slutte, at malmøprovsten er blandt den kontroversielle rektors trofaste støtter og tillige hører til Venusins venner. Samme indtryk efterlader et andet bevaret brev af 4. februar 1604 fra Venusin til Sthen.⁸⁵ Vi kan imidlertid af dette materiale ikke med nogen ret slutte, at Venusin og Sthen og Sivert Grubbe var tilhængere af katolicismen, men derimod nok af undervisningsreformer og dermed også af de metoder, som rektoren i Malmø havde lært hos jesuitterne og nu praktiserede i sin skole.⁸⁶

Endnu et eksempel på Venusins forhold til katolicismen skal nævnes, nemlig hans oversættelse og udgivelse af den middelalderlige kannik og mystiker Thomas a Kempis' *de imitatione Christi* i 1599, som han tilegnede sin ven Sivert Grubbe og hans fæstemø. Oversættelsen var gjort otte år tidligere, og kun efter svære overvejelser besluttede Venusin at udgive denne klassiker, vel vidende, at mange ville tage ham udgivelsen ilde op. Med en række citater søger Venusin imidlertid at godtgøre, at forfatteren ikke lærer retfærdiggørelse af menneskenes egne gerninger, og at når man i en god mening og med forstand læser, hvad han har skrevet, vil man ikke tage forargelse deraf. Når nogle har kaldt den en jesuitisk bog, mener han, at det er med urette, idet den jesuitiske orden er mindre end 60 år gammel, medens bogen er henved 200 år. Det er vel sandt, at der findes meget i denne bog, som de også har i deres bøger. Men skal den derfor være jesuitisk, da er alle vore skribenters bøger jesuitiske. Og Venusin slutter: »Min ven, var den også skrevet af en jesuit og var gudfrygtig og retsindig, overensstemmende med vort kristelige fundament, da måtte du læse den alligevel med frugt«.⁸⁷

Det er den samme fordomsfrihed og det samme mod til at turde tænke nyt og frit, som vi finder hos både Venusin og Sthen og flere andre af tidens mest oplyste mænd og kvinder. Det er dog ingenlunde ensbetydende med en almindelig vilje til tilbagevenden til moderkirken, sådan som de mest begejstrede missionærer for modreformationen tolkede disse tegn i tiden, men snarere udtryk for en begyndende tro på, at evangeliets lyse dag var kommet for at blive, trods alle mørke skyer i horisonten. Det må ikke glemmes, at Danmark-Norge stadig på den tid er en relativ stormagt med selvrespekten i behold og derfor kan tillade sig et

84. I sin fulde ordlyd aftrykt i *Ny Kirkehistoriske Samlinger*, 5. bind, 1869-71, s. 211.

85. Aftrykt i *Kirkehistoriske Samlinger*, 3. rk. I, s. 297.

86. Helk, s. 320.

87. *Kirkehistoriske Samlinger*, 3. rk. I, 1874-77, s. 256.

storsind og frisind, der undertiden kan kamme over og blive til naivitet og godtroenhed over for den hensynsløse vilje til magt, som fandtes i jesuiterordenen.

Man kan undre sig over, at Malmø, det gamle arnested for den tidligste lutherdom i Danmark, hen imod reformationsårhundredets slutning synes at kaste det reformatoriske arvesølv over bord. Det er imidlertid langt fra hele sandheden om den udvikling, der havde fundet sted. Der var ikke tale om selvpogivelse, men snarere om en frigjorthed som en frugt af lutherdommen. Måske ikke lige netop den frugt, som den mest ortodokse del af gejstligheden havde arbejdet for. Men så i alt fald en frugt, der ville videreføre intentionerne i de nye skoletanker, som reformatorerne havde sat i verden. Den oplyste del af den danske befolkning ser ud til sidst i 1500-tallet at have satset mere eller mindre målbevidst på, at ungdommen skulle have de bedste undervisningstilbud, som stod til rådighed, i det omfang økonomien tillod. Dette være sagt som et forsøg på at forklare modsigelsen mellem det antijesuitiske budskab i SV anno 1584 og den tilsyneladende forligelse med jesuitterne nogle år senere.

Übersicht

Eine antijesuitische Schrift aus dem Jahre 1584, ihre Quellen und ein Nachspiel

In der umfassenden Forschung über die jesuitische Infiltration in Skandinavien im Reformationsjahrhundert und Gegenschläge von Seiten der lutherischen Kirche in Dänemark wurde eine kleine Schrift des dänischen Propsts und Kirchenliederdichters Hans Christensen Sthen (1544-1610) bisher nicht erwähnt geschweige denn analysiert. Es dreht sich um eine Auslegung in Frage und Antwort des ersten Psalm Davids mit dem Titel *Saligheds Vey* (Der Weg zur Seligkeit) 1584 in Kopenhagen gedruckt. Die Gottlosen im Psalm werden besonders als der römische Papst und Antichrist und seine Anhänger, das neue schädliche, vergiftete, jesuitische Unkraut verstanden, das die arme Jugend mit List verführt und die weltlichen Machthaber gegen unsere christliche Religion aufhetzt. *Saligheds Vey* ist Sthens einzige antikatholische und antijesuitische Schrift. Sonst besteht seine Verfasserschaft, die bald in einer kritischen Gesamtausgabe vorliegen wird, aus Gebetbüchern, Kirchenliedern, Trostschriften und weiterer Erbauungsliteratur. Ein früher Verdacht, *Saligheds Vey* sei eine Übersetzung, ist jetzt bestätigt. Der ursprüngliche Verfasser ist der flacianische Theologe, Magister Josua

Opitius (1542-1585), der als Superintendent in Regensburg und in den Jahren 1574-78 in Wien als Prediger mit grossem Erfolg tätig war, bis er von den Jesuiten und vom Kaiser Rudolph II vertrieben wurde. Zuletzt war er als Pfarrer in Büdingen in der Grafschaft Isenburg in Hessen tätig. Der Titel seiner Schrift ist *Der erste Psalm Davids, kurtz vnd einfaltig durch Frage vnd Antwort erkläret vnd aussgelegt*, Basel 1582. Exemplare sind in der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel und in der Bayerischen Staatsbibliothek in München erhalten. *Saligheds Vey* ist eine treue Übersetzung, nur im Vorwort und zum Schluss hat Sthen mit eigenen und Beiträgen anderer den Umfang beträchtlich erweitert. So hat er auch hier wie in früheren Schriften wichtige Anleihen aus Nicolaus Selneckers *Der gantze Psalter Davids*, Leipzig 1571 gemacht.

Rätselhaft ist, dass der dänische Herausgeber und Übersetzer dieser antijesuitischen Schrift am Ende des Jahrhunderts drei seiner Söhne nach dem jesuitischen Seminarium in Braunsberg in Preussen schickte, wo zwei von ihnen päpstliche Alumnen werden. Die wahrscheinlichste Erklärung dieser entgegengesetzten Handlungen ist die Lage des damaligen schlechten Schulwesens in Dänemark: Sthen hat für seine Söhne den besten Unterricht gesucht und hat sie, vermutlich mit Bedauern, bei den Jesuiten gefunden.